

ESKİ OSMANLI KAYNAKLARININ YAYININDA TRANSKRİPSİYONLA İLGİLİ DEĞERLENDİRMELER*

ZEYNEP KORKMAZ

1. §. Eski Osmanlı kaynakları, ortaya koydukları malzeme bakımından çok defa tarihçilerin, edebiyatçıların ve dilcilerin ortak kaynakları durumundadır. Hele bir kaynak eser, konusu ve muhtevası ne olursa olsun dili ve metni itibariyle bir dilciyi doğrudan doğruya ilgilendirmektedir. Farklı alanlar arasındaki bu malzeme ortaklığı dolayısıyla, burada transkripsiyonla ilgili bazı değerlendirmeler üzerinde durmak istiyoruz.

Bir kaynak eserin kritik yayını, o eserin aslına en uygun bir metnini ortaya koyma hedefi taşıdığından, transkripsiyonla ilgili değerlendirmelerin de bu hedefe uygun olarak ayarlanması gerekir. Aksi halde, ortaya konan eser, dil malzemesi itibariyle bir kaynak metin olma vasfını az çok kaybeder.

Şimdiye kadar dil, tarih, edebiyat v.b. alanlarda yapılmış çeşitli kritik metin yayınları ile, birkısım doktora ve doçentlik çalışmalarında, değerlendirme açısından gözümüze çarpan bazı hususlar, bizde bu konuya eğilme ihtiyacını doğurmuştur.

2. §. Bir kaynak eser metninde, bir yandan Türkçenin tarihî gelişme şartlarından doğan zamana bağlı değişmeler, bir yandan dilin yazı ve imlâsı ile fonolojisi arasındaki ayrılıklar, bir yandan da orijinal metne ait dil özellikleri ile o metnin istinsah devirlerine ait özelliklerin biribirine karışmış olması ve bunların ortaya koyduğu sorunlar, metin yayını yapan araştırmacıları içiçe girmiş çeşitli güçlüklerle karşı karşıya bırakmıştır. Bu sebeple, her araştırmacının, aslına en uygun bir metin kurmağa çalışırken, yukarıda belirttiğimiz hususlarla ilgili pürüzleri teker teker ayıklaması gerekmektedir. Hele, Osmanlı imlâsının bir klişe imlâsı hâline gel-

* Hamburg'da 5-10 Eylül 1976 tarihleri arasında yapılan "II. Osmanlı ve Osmanlı Öncesi Araştırmaları Semineri"ne bildiri olarak sunulmuştur.

diği XVI. yüzyıldan sonraki dönemde bu durum daha da önem kazanır.

3. §. Anadolu bölgesinde kurulup gelişmiş olan Türk yazı dilinin XIII. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar uzanan devresini, dil yapısı ve imlâ sistemi bakımından, genellikle iki farklı döneme ayırmak gerekir. Birinci dönem, XIII. Yüzyıldan XV. yüzyıl ortalarına kadar süregelen dönemdir. Bu dönemde yazı dili bir yandan Orta-Asya'dan gelme eski Türk yazı dili kalıntılarından kurtulmağa çalışırken, bir yandan da Oğuzca'ya, yani konuşma diline dayalı yepyeni karakterde bir yazı dili olma gayreti içine girmiştir. Dolayısıyla de, daha ağızların etkisinden kurtularak, gelişmesini tamamlayıp istikrara kavuşabilmiş değildir. Bu durumda, tarihî sebepler dışında, siyasî yapının istikrarsızlığı ile, etnik yapıda henüz birbirini bastıramamış karışmaların da büyük rolü vardır. İşte bu yüzden ki XV. yüzyıl ortalarına kadar uzanan Eski Anadolu Türkçesin'de, yazı dili ile konuşma dili arasında genel bir paralellik müşahade edilmektedir. Ayrıca, bu dönemde, hem hareke hem de kısmen hurûf-ı imlâ temeline dayanan bir yazı sistemi yer aldığından, Arap alfabesinin elverdiği oranda imlâ ile dilin fonetik yapısı arasında da bir bağlantı göze çarpmaktadır. Ancak, engeç XVI. yüzyıldan başlayarak, artık konuşma dili ile yazı dili birbirinden ayrılmış olduğundan, bu değişme ve gelişmeye paralel olarak, Osmanlı imlâsı da çok defa talâffuzla bağlantısı bulunmayan bir klişe imlâsı durumuna gelmiş bulunuyordu. Böylece, Eski Anadolu Türkçesi ile Osmanlıca arasında dilin iç ve dış yapısı bakımından önemli ayrımlıklar ortaya çıkmıştır. İki dönem arasındaki bu farklılaşma dolayısıyla kritik metin yayınlarında, eserlerin yazılış ve kopya tarihleri bakımından bu dönemlerden hangisine girdikleri hususu, değerlendirme kriterleri açısından ayrı birer önem taşır.

Bu genel açıklamadan sonra, şimdi konumuzu, zamanın elverdiği ölçüde, eserlerden alınmış bazı örneklerle aydınlatmağa çalışalım:

Metin Yayınlarında Ünlü Sistemi ile İlgili Değerlendirmeler

4. §. Eski Osmanlı metinlerinin kritik yayınlarında göze çarpan değerlendirme aksaklıklarının büyük bir kısmı ünlü sistemi ile ilgilidir. Başlıca örnekleri şunlardır:

1. *i / é* sorunu: Ta Eski Türkçeden beri *i / é* (*bir- / bér- / vér-*), *e > i* (*hed- > güy-*) biçimindeki ikili gelişmeler yer aldığı ve ilk hecelerde aynı kelimenin hem *i*'li hem de *e*'li şekilleri görüldüğü için kapalı *é* konusu

V. Thomsen'den¹ başlayarak birçok araştırmacıyı² meşgul etmiştir. Ne var ki Türkçenin bütünü için her iki yöndeki değişime temel olan ortak ve aslı bir kapalı e'nin (é) varlığı konusunda daha kesin bir sonuca bağlanabilmiş değildir. Bölgemize gelince: Eski Türkçenin *bil* 'bel', *bir* 'vermek', *biş*, *ti-*, *yi-*, *il*, *ilçi*, *yig*, *yil*, *yir*, *yit* 'yetişmek, kâfi gelmek' gibi kelimelerdeki kök hece i'leri Eski Anadolu Türkçesi ile yazılan yazmalarda da, yine bir i sesini verecek şekilde esre veya esreli y (𐰽) ile yazılmış oldukları halde, kritik metin yayınlarının bir kısmında bu sesin birer kapalı e (é) ile karşılandığı görülmektedir: *béş*, *béz*, *dé-*, *dér*⁻³, *géçe*, *géce*, *gérü*, *yé-*, *yég*, *yél*⁴, *ér-*, *éřiş*⁻⁵, *dédi*, *déyüben*, *élde*, *édüp*⁶, *édevüz*⁷ gibi. Bu değerlendirmede, araştırmacılar, Eski Türkçedeki kök hece i'lerinin bugünkü Batı Türkçesi'nde birer kapalı e ile karşılanmış olduklarını ancak, bunların klâsik Osmanlı imlâsında söylenişe aykırı olarak y'li şekilde yazılacak olduklarını gözönünde bulundurarak, Eski Anadolu Türkçesinde de böyle bir yazılışın kapalı e'ye tekabül etmesi gerekeceği görüşünden hareket etmişlerdir. Böylece Eski Anadolu Türkçesinin aynı yüzyıla ait, aynı yazı karakteri taşıyan, aynı dil yapısındaki eserlerinde, hattâ aynı şahsın iki ayrı eserinde bile ayrı şekiller ortaya çıkmıştır. Buna göre Ahmed Fakih'in, *Evsâf-ı Meşâcidi*'ş-şerife 'sinde i ile yazılan *iderem*, *dise*, *iy*, *irişdük*, *yigdür*, *yiterse*,

1. Bkz. *Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées*, Helsingfors 1896 pp., 14, 15, 16.
2. Bkz. J.Németh, *Zur Kenntnis des geschlossenen e im Türkischen*, KCSA. Ergänzungsband, 1939, s. 518; Ahmet Cevat Emre, *Türkçede bulanık e(é) fonemi*, TDB.III /6-7 (1946), s.487-497; R. Rahmeti Arat, *Türkçe metinlerde e/i meselesi*, RO XVII (1953); M. Mansuroğlu, *Das geschlossene e im karachanidischen Türkisch*, UAjb.XXIX (1957), s.215-223. K. Thomsen, *The closed e in Turkish*, Acta orientalia XXII 3-5 (Havniae 1957); T. Tekin, *A Grammar of Orkhon Turkic*, Bloomington 1968, pp. 25-53; A. Von Gabain, *Alt-türkische Grammatik*, Wiesbaden 1974, s. 44, 45, § 16.
3. Ahmed Fakih, *Çarhname*, M.Mansuroğlu yay., İstanbul 1956, s.33, §.22 (Kısaltması: Ç).
4. Sultan Veled'in *Türkçe Manzumeleri*, M.Mansuroğlu yay., İstanbul 1958, s.71, §.22 (Kısaltması SV.).
5. I.Mélikoff-Sayar, *Le Destân D'Umur Pacha*, Paris 1954, by.nr.59, 60, 81, 82, 475, 504, 719 v.b.(Kısaltması: DUP.)
6. Fahrî, *Husrev ü Şirin*, B. Flemming yay. Wiesbaden 1974, by.nr.I, 5, 20, 49, 113, 3572 v.b. (Kısaltması: HŞ).
7. Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, R.F.Unat-M.A.Köymen yay.C.I, Ankara 1949, s.265-7 (Kısaltması: NŞ.).

*diyeyin*⁸ kelimeleri, Çarh-nâme'de *éderem*, *dése*, *érişdik*, *é* (ey!), *yégdür*, *yéterse* ve *déyeyin*⁹ şekillerine girmiş bulunmaktadır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, Eski Anadolu Türkçesinde daha ortak bir imlâ geleneği teşekkül etmemiş olduğundan ve ortada klişeleşmiş bir imlâ sistemi de mevcut bulunmadığından, imlâ ile talâffuz arasındaki bağlantı henüz kopmamıştır. Bu sebeple imlâ sistemi sağlam olan metinlerde, esre veya esreli y ile yazılmış olan ünlülerin transkripsiyonda *i* ile gösterilmesi uygun olur kanısındayız. Eski Anadolu Türkçesinin dönemi sonu eserlerinden olan Dede Korkut'un ve Eski Anadolu Türkçesi'nden klâsik Osmanlıcaya geçiş devrini temsil eden Sinan Paşa'nın Tazaru'nâme'sinin müellif tashihiinden geçmiş nüshasının da¹⁰ bu bakımdan *i* yanında olması durumu ayrıca takviye etmektedir.

Metinlerde, üstün ve esre ile gösterilen *di-* /*dé-*, *vir-* /*vér-*, *il* /*él*, *iriş-* /*ériş* gibi *i*'li ve *e*'li şekillerin karışık olarak yer aldığı eserlerde¹¹ ise durum biraz daha başkadır. Öncelikle bu eserlerdeki ses ikiliğinin o eserlerin asıllarında var olup olmadığını tayin etmek gerekmektedir. Eğer bu ses ikiliği eserlerin asıllarına ait ve ses gelişmeleri bakımından bir değişme merhalesini aksettiriyor ise, metin kurucusu için yapılacak şey, transkripsiyonda bu farkları olduğu gibi göstermektir. Yok, bu farklılık esere müstensihler yolu ile ve müstensihlin mensup olduğu bir ağzı aksettirecek şekilde sonradan girmiş ise, bu takdirde yapılacak iş, müstensihlerden gelen yazılışlar ile eserin orijinaline ait olan yazılışları biribirinden ayırmak ve metin kuruluşunda asıl şekilleri esas alan bir normalleştirmeye gitmektir. Bir kritik metin yayınında müstensihlerden geldiği tesbit edilebildiği halde, aynı kelimelerde bile *il* /*él*, *di-* /*dé-*, *iriş-* /*ériş-* gibi, ikili şekillerin yanyana yer almış olması, metin kurma tekniğine aykırı düşen bir değerlendirme ölçüsüdür.

2. Eski Anadolu Türkçesinde, yapım ve çekim eklerinin bir kısmı, yapıları veya tarihî gelişme şartlarına bağlı durumları dolayısıyla dudak benzeşmesi (labiale vokalharmonie)'nden kaçınan ekler durumundadır. Bunları düz sıradan kelime köklerine gelen yuvarlak ekler ve yuvarlak sıradan kelime köklerine gelen düz ekler olmak üzere iki kategoride top-

8. Bkz. H.Maznoğlu yay., Ankara TDK. 1974, by.5, 11, 95, 66, 161, 162 (Kısaltması: Mes.).

9. Bkz. M.Mansuroğlu, not. 3 ve 4'te göst. yerler.

10. Süleymaniye, Hüsrev Paşa Ktp.nr. 180'de kayıtlı nüsha (Kısaltması: T).

11. *Fetihnâme-i Sultan, Mehmed*, Franz Babinger yay. İstanbul 1955, yp. 25-3, 89-12, 84-2, 76-6, 191-7, 134-3, 311-11 v.b.

12. Krş. *Tezkiretü'l-evliyâ Tercümesi*, S. Olcay yay., Ankara 1965, yp. 31 b- 7, 7a-10, 134a-4, 46a-8 ve s.49, 50.

lamak mümkündür. Bu durum, Osmanlıcaya doğru uzanan geçiş dönemindeki bazı küçük istisnalar dışında genellikle kural hâlinde devam etmiştir. Buna rağmen, harekesiz veya muahhar yazmalara dayanan metin yayınlarının bir kısmında, özellikle tarihî metinlerde bu dil yapısını altüst eden değerlendirmelere rastlanmaktadır. *aclık* yerine *acluk*, *erlik* y. *erlük* (Nş.159-19; 143-16), *beglige* y. *beglüğe* (g.e.165-11), *uğrularsın* y. *uğrularsun* (g.e. 157-6), *vaktında* y. *vaktunda* (g.e. 169-2), *öñine* y. *öñüne* (g.e. 141-9), *toğurduñ* y. *toğurduñ* (g.e. 159-11), *hisaruñuza* y. *hisaruñuza* (g.e.1759), *elümüzle* y. *elimüzle*, *şehrimüzi* y. *şehrimüzi* (g.e. 87-aş.2), *enüğümi* y. *enüğümi* (g.e. 157-5), *ziyānuñuz* y. *ziyānuñuz* (g.e.155-aş.2), *gidenümüz* y. *gidenimüz* (g.e.159-11), *girdürüb* y. *girdirüb* (g.e. 157-aş.1), *olurdu* y. *olurdu* (g.e.143-8) gibi.

Hele Klâsik Osmanlı devrine giren bazı metinlerde, metin kuruluşuna esas olan yazma veya yazmaların, imlâları bakımından devrin ve eserin dil yapısını ne dereceye kadar aksettirmiş olduklarının tartışması yapılmadan, sırf klişeleşmiş imlâyâya bağlı kalınarak imlânın ünlüler bakımından elverişli olduğu yerlerde Eski Anadolu Türkçesi'nin fonetiğine, imlânın elverişli olmadığı yerlerde ise doğrudan doğruya bugünkü Türkiye Türkçesi'nin fonetiğine bağlı bir metin kurma yoluna gidilmesi devrin ve eserin dil yapısını zedeleyici bir tutum olmaktadır. Bu türlü yayınlarda¹³ bir yandan *virgü* 'vergi' (Müst. 3-28), *itdüğüne* (g.y.), *didüğü-müz* (g.e. 11-26), *devsürme* (g.e. 6-7), *geçürüb* (g.e. 7-10), *çıkub* (g.e. 4-15), *idünüb* (g.e. 21-6), *itdürmeyüb* (g.e. 34-19), *virürler* (g.e. 7-26), *virülür* (g.e. 7-24), *vardur* (g.e. 7-23), *gelürken* (g.e. 11-26), *gelürse* (g.e. 13-12), *bellüdür* (g.e.33- 22) gibi dudak benzeşmesine aykırı (fakat yer yer yanlışları da olan) eski şekiller yer alırken bir yandan da *kimlerdir* (g.e. 15-17), *virilmişdir* (g.e. 3-18), *olmuşdur* (g.e. 8-22), *olmuşlardır*, *olmuşlardır* (g.y.), *olmamışdır* (g.e. 11-aş.2), *itdikleri* (g.e. 39-30), *gözetilmediği* (g.e.25-aş.2), *varılmadığı* (g.e. 20-24), *virir* (g.e. 31-9), *saşınır* (g.e. 32-6) gibi yukarıdaki örneklerle, hattâ çok defa birbirileri ile bile çelişen yeni şekiller yer almıştır. Kaynak eserlerde sırf muhtevayı göz önünde bulundurarak dili bir yana itmek ve metni devrin dil yapısına uygun bir normalleştirmeye götürecek yerde, okunuşu zorlaştıran hallerde eski imlâ şekillerinde bile bazı değişiklik-

13. Bkz. *Kitâb-i Müstetâb*, Y.Yücel yay., Ankara 1974, s.5-23 arası (Kısaltması: Müst.).

ler yapmak¹⁴, eski müstensihlerin yapmış oldukları gibi, eserin aslından farklı yeni bir nüsha ortaya koymaktan ibaret olmaktadır.

3. Hareke sistemine göre yazılmış olan eserlerde, hareke işaretleri dışında aynı zamanda "hurûf-ı imlâ" dediğimiz ا ve ع harfleri ile med ve çekme gibi işaretlerin de kullanıldığı bililmektedir. Bunlar Arapça, Farsça kelimelerde tamamen ünlü uzunluklarını karşıladıkları halde, Türkçe kelimelerde farklı değerlendirmelere tâbi tutulmak durumundadırlar. Türkler Arap yazısını kabul ettikten sonra bir süre Uygur yazısını da birlikte kullanmış olduklarından bu yazının etkisi altında yazıda hareke dışında yer yer ا, و ve ع harfleri ile karşılanan vokallere de yer vermişlerdir: دورماز (durmaz), ساغنج (sağınç), ساغش (sağış), ساواش (savaş), ياردوم (yardum), ياشيل (yaşıl), ياواش (yavaş)¹⁵ gibi. Bu sebeple eski metinlerimizde göze çarpan bu yazılışlar herhangi bir ünlü uzunluğuna tekabül etmezler. Ancak, bu harflerin ve yukarıda belirtilen işaretlerin, Arapça ve Farsça kelimelerde olduğu gibi uzunlukları karşıladığı yerler de yok değildir. Bunları da, manzum eserlerde vezin zaruretini ile Türkçe kelimelerdeki imâlâ mecburiyetinden doğan uzunluklar, aslı uzunluklar ve ses değişmelerine bağlı uzunluklar olarak birbirinden ayırmak gerekir. Gerçi, manzum parçalarda vezin icabı açık hecelerinin uzun okunmasından doğan uzunluklar birçok yerde yazıya geçmiş ve Türkçe kelimeler için âdetâ bir aruz imlâsı doğmuştur¹⁶. Nitekim:

bañâ her nê kılursañ ben sezâvâr (Sinan Paşa, T.);

kıyâmet kôpıçağaz bil haķıkât
gelêbek bigi dâğıla bu insan (Ç);

ķalan ķullar gibi durdı ayâğın
ki göñli yāvuz u sârü vü yūzi (HŞ.);

iy göz nice nice bu ķānile āb

‘aceb ķankî birin ķılam kifâyet (Işk.)¹⁷ mısra ve beyitlerindeki

bañâ, kôpıçağaz, gelêbek, bigi, ayâğın, sârü, yāvuz kelimelerinin uzun okunacak tarzda yazılışlarında bu aruz imlâsı rol oynadı.

14. Bkz. not 13'te göst e. s. XXVIII, not. 3.

15. Bkz. B.Flemming, *Husrev ü Şirin* yay., s.99, not 4;.

16. Aruz imlâsı için bkz. A.Nihad Tarlan, *Bir imlâ hususiyeti*, TM.III (İstanbul 1935), s.229-232.

17. Bkz. Mehmed, *Işk-nâme*, S.Yüksel yay., Ankara 1965, s.22 (Kısaltması: Işk.).

mıştır. Aynı durum zihaf lar dolayısıyla yabancı kelimelerin imlâsı için de söz konusudur: *hâlince* yerine *halince* (حَالِنَجَه / حَالِنَجَه) *şuret-*
de y. *şuretdē* (صُورَتَدَه / صُورَتَدَه) *hâli* y. *hâli* (خَالِي / خَالِي Işk. s.23 /ç)
gibi. Ancak, imâle ve zihaf mecburiyetinden doğan uzunluk ve kısalık lar, dilin ve kelimelerin aslı yapısı ile ilgili olmadıklarından, metin yayı-
nında okunuşa bırakılarak gösterilmeyebilirler de. Buna karşılık *elile*,
(أَيْلِه T. 65-12, 75-2), *odile* (أُدَيْلِه T., 75-1), *hurmetiçün*
(حُرْمَتِيچُون T.72-5)¹⁸ kelimelerindeki ses kaynaşmalarından doğan
ve yazıda belli edilen uzunlukların gösterilmesi gerekir.

Bunların dışında bir de Türkçedeki aslı uzunluk konusuna giren uzunluklar vardır. Eski Anadolu metinlerinde bazı Türkçe kelimelerin *آچ* (*āç*, YZ., Mnt.) *آد*, *آد* (*ād* 'isim', Mnt., Mrz., Hrş.), *آش*, (*āş* 'aş, yemek', Frh., YZ.), *آو*, *آو* (*āv* Mrz., Ke.) *وآر* (*vār*, çok yerde), *یوز*, *این*, *این* (*in*, 'in, çukur' Mrz.), *گۆک* (*gök* 'gökyüzü', Bhc.) *یوز*, (*yüz* 'yüz, satıh' g. y.), *دُون* (*dün* gece' Bhc.)¹⁹ şekillerinde uzunluğu karşılayacak biçimde birer imlâ ile yazıldıkları görülmektedir. Aynı kelimelerin yine Oğuz kolundan olan Orta-Asya Türkçesi ile, Yak. Özb. Karg., Soy., Çuv. v.b. lehçelerde de uzun veyahut da uzunluklarla ilgili birer diftonglu söylenişe sahip olmaları, Eski Anadolu metinlerinde kök hecelere ait olan bu yazılışların fonolojik birer değer taşıdığına ve metin kuruluşunda uzun ünlüler ile gösterilmesi gereğine işaret etmektedir. Şimdiye kadar yayın alanına çıkmış olan metinlerin hemen hepsinde bu husus dikkate alınmadığı halde, uzun yazılması gerekmeyen bazı Türkçe kelimelerin son hecelerine gereksiz birer uzunluk işaretlerinin eklendiği görülmektedir: *bellûce* (d. *bellüce*, Nş.175-aş.1), *deyû* (d. *diyü*, Müst.1-15), *girû* (*girü*, g.e. 5-23), *nîce* (*nice*, g.e. 5-21), *dahî* (*dahı*, (g.e. 9-17, 30-aş.5) gibi.

4. Eski Anadolu Türkçesinde, uyumdan kaçınan belirli bazı ekler dışında dil benzeşmesi çok güçlü olduğundan, liyezon ve enklüz yolu

18. Ayrıca bkz. Mertol Tulum, Sinan Paşa, *Tazarru'-nâme* (doktora çalışması) İstanbul 1968, Türkiyat Enst.no.: 800, s.71.

19. Örneklerin yeri ve kısaltmalar için bkz. Z.Korkmaz, *Eski Anadolu Türkçesinde aslı ünlü uzunlukları*, DTCE.Derg.XXVI/3-4 (1975), s. 53-61.

ile, birleşerek bitişik yazılan *şalmışidi*, *kalmışidi* (DUP. by. 1681, 1681), *olmuşidi*, *tolmuşidi* (DUP. by. 1727, 1728), *soraridi* (HS., by. 3564) gibi şekillerin, *şolmuşidi*, *kalmışidi*, *tolmuşidi* ve *soraridi* şekillerinde transkribe edilmesinin daha uygun olduğu görüşünderiz. *andağı*, *karnındağı*, *yanındağı* örneklerinde görüldüğü üzere *-ki* aidiyet ekinin de kuvvetle uyuma girmiş olması dolayısıyla *yanındağıleri* (Nş.151-7) v.b, yazılışlar da uyuma aykırı düşmektedir.

Ünsüzler ile İlgili Değerlendirmeler:

5. §. 1. Uygur yazısının etkisi ve Arap yazısındaki imkânsızlık dolayısıyla Türkçe kelimelerin ön, iç ve soneslerindeki ç, t, p gibi ünsüzler ilk dönem eserlerinde genellikle c (ج), d (د) ve b (ب) harfleri ile karşılanmıştır: *Çalap* y. *Calab* (جَلَبْ) *birkaç* y. *birkaç* (بِرْقَاجْ) *alup* y. *alub* (أَلْبْ) *ağaç* y. *ağac* (أَغَاجْ) *yaprak* y. *yabraq* (يَبْرَقْ) *kaplan* y. *kablan* (قَبْلَانْ) gibi. Her ne kadar sonradan ç, d ve p seslerini karşılayan harfler kullanılmaya başlamış ise de, yazmalarda çeşitli sebeplerle yine ikili yazılışlar yer alagelmıştır. Türkçe kelimelerdeki ç, t, p seslerine tekabül eden bu yazılışlar çoklukla fonetik bir anlam taşımadıklarından, metin kuruluşunda bu türlü yazılışların normalleştirilmesi uygun olur görüşünderiz. Mevcut metin yayınlarının bir kısmında bu bakımdan bir ikilik dolayısıyla de bir sistem ayrılığı göze çarpmaktadır: *ağaç* *ağac* (Nş.83-7), *varup* *varub* (Müst.31-19), *görüp* *görüb* (Nş.259-10), *kılıç* *kılıc* (Nş.83-22), *tolamaç* *tolamac* (Nş.267-3) gibi. Ancak, sonesleri p, t, ç, k yerine b, d, c, g konsonantlarından biri ile yazılan *ad* 'ad, isim', *od* 'ateş', *süd*, *dib*, *uc*, *güc*, *ağ* 'ak' gibi bazı kelimeleri bunlardan ayırmak gerekir. Çünkü, son zamanlarda yoğunluk kazanmış olan bir görüşe göre, bu kelimelerin soneslerindeki tonlu yazılışlar bir şekil meselesinden ibaret olmayıp, fonolojik bir değer taşımaktadırlar. Bu konuyu araştıranlar, kelime sonlarındaki tonlu yazılışlar ile Türkçenin aslı uzunlukları arasında bir bağlantı kurmaktadır. Bunlara göre, söz konusu kelimeler aslında birer uzun ünlü taşımaktadır. Ancak, tarihî devirler içindeki değişmelerle kök hecelerdeki ünlüler kısalınca, bu ünlüler kendilerindeki sürekliliği soneslerdeki ünsüzlere aktarmak suretiyle o ünsüzleri tonlulaştırmışlardır. O halde bu türlü kelimelerin sonlarındaki ünsüz tonlulaşması, aslında bir ünlü-ünsüz benzeşmesinden ibarettir ve bir

uzun ünlünün kalıntısıdır²⁰. Bu bakımdan metin kuruluşuna ait değerlendirmelerde bu hususun da göz önünde bulundurulması gerekir kanısındayız.

Yine Eski Türkçeye nazaran önseste b->p- değişimine uğramamış görünen *biñar* 'pınar', *busu* 'pusu', *barmak* 'parmak' gibi kelimelerdeki b-'lerin p-'ye çevrilip çevrilmemesi konusunda da eserin fonolojik yapısını göz önünde bulundurmamak yerinde olur²¹.

2. Eski Türk yazı dili geleneğinin Anadolu'da bir süre devam etmesi dolayısıyla, Arap yazısına göre ص ile yazılması gereken Türkçe kelimelerin kısmen س kısmen de ص ile karşılandıkları bilinmektedir: *sayru* / سَيْرُو (HS 815), *soñucu* / سَكُوْجِي (HŞ 421), *uslu* / اُسْلُو (g.e. 2079), *savaş* / ساواش (HS 2056), *sakin* / سَقِين (Maz. 186-4)²², *saklayam* / سَقَلِيم (Maz. 19a-9), *sovuk* / سَوُوق (Mrz. 22b-6, *sıdum* / سِيدُم (g.e. 20b-5); *şınamağa* / صِنْمَغَه (HS 2425), *şarub* / صَرُب (Mrz.16-a7), *şanasın* / صِنَاسِين (g.e. 236b-7), *ışmarlama* / اِصْمَرَلْمَه (HŞ 3660); *şatun aldı* / صَاتُونِ الْكُدِي (HŞ 3663) gibi. İki imlâ sistemi arasındaki bu karışma dolayısıyla yer yer aynı kelimelerin bile iki ayrı imlâ ile yazılabildikleri görülmektedir: *صُوا / سُوا* gibi. Bir imlâ ittatsızlığı şeklinde kendini gösteren bu durumun zaman zaman müstensihlerin acemiliğine hamledilegelmiş olması da kanımızca bir değerlendirme yanlıştır. Böyle durumlarda eserin orijinaline ait yazılışlar ile sonraki istinsahlarla giren yazılışları birbirinden ayırmakta yarar görülmekle birlikte, Osmanlı imlâsının tarihî gelişme ve değişme merhalelerinin tayini bakımından, metin kuruluşunda normalleştirme yoluna gitmeden farklı yazılışları aynen devam ettirmenin uygun olacağı görüşündeyiz.

3. t->d-:

Eski Anadolu Türkçesinin karışık sorunlarından biri de t->d- değişimi ile ilgili yazılışlardır. İnce sıradan kelimelerdeki t->d- deği-

20. Bkz. T.Tekin, *Ana Türkçede aslı uzun ünlüler*, Hacettepe Üniv. yay., 1975, s.179, §§.45-47.

21. Krş. Nş.82-7, 83-8 v.b. *بَكَارُ كَرُ* yazıldığı halde *piñarlar* diye transkribe edilmiştir.

22. Sadru'd-dîn Şeyhoğlu, *Marzubân-nâme Tercümesi*, Z.Korkmaz yay. Ankara 1973 (Kısaltması: Mrz.).

şimi, Eski Anadolu Türkçesinde birkaç istisnası ile artık tamamlanmış ve yazıya da geçmiş olduğundan (*teve* > *deve*, *tepe* > *depe*, *teñiz* > *deñiz*, *tepren-* > *depren-* gibi), bir karışıklık söz konusu değildir. Ancak, kalın sıradan kelimelerde *t-* > *d-* değişimi bakımından farklı bir durum vardır. Bir yandan bu değişimin geniş bir zaman çerçevesi içinde yüzyıldan yüzyıla azçok değişen basamaklı bir şekilde yer alması, bir yandan ağız ve bölgeler arasında biribiri ile zıtlaşan ve bugüne kadar süregelen bazı ayrılıkların bulunması, bir yandan da müstensihler aracılığı ile eserlere, asıllarından farklı şekillerin girmiş olması dolayısıyla kalın sıradan kelimelerin *t*'li veya *d*'li yazılışlarını tercih bakımından farklar ortaya çıkmıştır: *tağ* / طَاع / *tanıklık* / طَانَقْلُق (Mrz. 580-8); *talaşur* / طَلَشُورُ (Mrz.43b-7), *tana* / طَنَه / DK.82-10); *tapuna* / طَپُونَه (Mrz.2a-12), *toğranur* / طُغْرَانُورُ (HŞ 45); *tañ* / طَاك (HŞ 3609), *tışarı* / طِشَرِي (DK.88-10); *dakı* / دَقِي / *dahı* / دَخِي (Mrz. 41b-1, 45b-11), *dad* / دَاد (HŞ 1046) *dınmak* / دِنْمَق / *dınçlık* / دِنْجَالِك / *dutmak* / دُتْمَق gibi ikileşmeler bir yana, aynı eserde aynı kelimeler arasında bile farklılaşmalar görülmektedir: *tar* / طَرُ (DK.12-10) *dar* / دَار (DK.199); *tatlu* / طَاتْلُو (Maz.37b-1) *datlu* / دَاتْلُو (Maz.36b-13); *tavar* / طَوْرُ (KT.90b-7), *davar* / دَوْرُ (KT.45a-10); *tala-* / طَلَمَقُ (DK.184-5) *dala-* / دَلَمَقُ (DK.43-3); *tağıldı* / طَغِلْدِي (Tzk.59b-) *dağıldı* / دَغِلْدِي (Tzk.56a); *toyar* / طُوَيْرُ (Tzk.71a) *doydı* / دُيْدِي (Tzk.51b) gibi.

Gerçi, Behcetü'l-hadâik gibi Doğu Türkçesi ile Batı Türkçesine ait şekillerin karışık olarak yer aldığı eserlerde bu durum normal sayılabilir. Ancak, daha sonraki dönemlerde yazılmış ve hele bize, itibarî imlânın teşekkülünden sonraki kopyalarla intikal etmiş olan metinlerin kuruluşunda *t/d* yazılışı bakımından bir normalleştirmeye doğru giderken, eserlerarası karşılaştırmalara da yer veren özel kriterler kullanmak gerekmektedir.

4. *k-* > *g-*: Eski Anadolu Türkçesinde *t-* > *d-* değişimine paralel olarak önseslerde *k-* > *g-* değişimi de gerçekleşmiştir. Yalnız, Osmanlı imlâsında *k* ile *g* ünsüzlerinin aynı harfle karşılanması sebebiyle, birki-

sım yayınlarda bazı kelimelerin, Türkiye Türkçesindeki mukabilleri göz önünde bulundurularak *kendü*, *kendüz*, *key*, *kez*, *keleci* 'haber', *kiçi* 'küçük', *kişi* v.b. şekillerde yazıldıkları görülüyor. Halbuki Fetihnâme-i Sultan Mehmed, Cerrâhiye-i İlhâniye ve Kur'an Tercümesi²³ gibi *g*'yi *k*'den ayırmak üzere üç noktalı kef (ك) kullanan eserlerde bu kelimeler açık olarak *gendü*, *gendüz*, *gey*, *gişi* ve *giçi* şekillerinde yazılmışlardır.

İki ünlü arasındaki ve kelime sonlarındaki *g*'lerin yumşak *g*'ye(ğ) dönüşmesi de Eski Anadolu metinlerine has bir özellik olmadığından, *begi* y./*beği* (Nş.145-10) *yigit* y./*yiğit* (ayn.) *gördügi* y./*gördüğü* örneklerindeki şekilde bu *g*'lerin ğ ile karşılanmış olması da doğru olmaz sanırız.

Çeşitli metinlerde ünlü uzunluklarını göstermek üzere bazan çizgi, bazan şapka işaretinin kullanılması, manzum eserlerde mısra başlarında, mensur eserlerde noktalardan sonra büyük harf yazılması teknik güçlük dolayısıyla yer yer damak n'sine (ñ) yer verilmemesi, *k/g*, *h/h*, *t/t*, *ş/s* farklarının gösterilmemesi, sahifelere satır numaralarının konmamış olması gibi hususlar da transkripsiyonlarda teknik aksaklık ve sistem ayrılıkları doğurmaktadır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, dil, tarih ve edebiyatla ilgili kaynak metin yayınlarda, o metinleri dil yapıları bakımından kaynak eser olma vasfından uzaklaştırmayacak ve bir sistem birliğine götürecektir bazı ortak değerlendirme ölçülerine ihtiyaç vardır.

23. Muhammed b.Hamza, *Kur'an Tercümesi*, İstanbul Türk İslâm Eserleri Müzesi, nr.40'ta kayıtlı nüsha (Kısaltması: KT.).

